

*Поляков Б. М.,**доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник**Науково-дослідного інституту приватного
права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7243-4344>*

MILLE-FEUILLE, АБО ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

Анотація. Розвиток ринкових відносин в Україні не обходиться без конкурсного процесу. Для того щоб процедура банкрутства була привабливою для боржника та кредиторів, законодавцю необхідно не стільки скоротити витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність), скільки упорядкувати їх. До витрат, які потребують упорядкування законодавцем, належать витрати на професійну правову допомогу, які мають місце у процедурі банкрутства (неплатоспроможності).

Метою статті є розкриття суті, змісту судових витрат, зокрема витрат на професійну правову допомогу, пов'язаних зі справою про банкрутство (неплатоспроможність), та формування пропозицій щодо змін до Кодексу України з процедур банкрутства стосовно цих питань.

У статті наголошується, що конструкція конкурсного провадження побудована в такий спосіб, щоб справа про банкрутство рухалася максимально швидко, як тільки це процесуально можливо. Для цього застосовуються відповідні спеціальні процесуальні форми проваджень.

Звертається увага, що, на відміну від справ про неплатоспроможність фізичних осіб, законодавець не розкриває складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство юридичних осіб. Такі витрати для юридичних осіб повинні бути подібні до витрат для фізичних осіб. Склад витрат повинен бути дуже обмеженим, щоб не обтяжувати конкурсну (ліквідаційну) масу.

Наголошується, що Кодекс України з процедур банкрутства не містить норм, які передбачають відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Такі витрати не включаються до складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

Доводиться, що позиція Верховного Суду щодо «механічного» поширення положень Господарського процесуального кодексу України щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу на справи про банкрутство (неплатоспроможність) не враховує особливостей, які мають місце в конкурсному процесі.

Аргументується, що розгляд вимог про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу – це вирішення спору по суті з дослідженням усіх доказів, які підтверджують факт і розмір цих витрат. Нерозв'язання проблеми з відшкодування витрат на професійну правничу допомогу може призвести до втрати кредитором майнових інтересів до справ про банкрутство (неплатоспроможність).

У статті звертається увага, що відшкодування витрат на професійну правничу допомогу належить до елементів позовного провадження як результат реалізації принципу змагальності. У процедурі банкрутства (неплатоспроможності)

цей принцип діє дуже обмежено, наскільки це відповідає суті конкурсного процесу. Обґрунтовується необхідність відмежування витрат конкурсної маси від витрат індивідуального кредитора. Витрати конкурсної маси як спільного майна кредиторів – це за своєю суттю витрати на провадження у справі про банкрутство. Такі витрати виникають унаслідок дій органів конкурсного управління з управління конкурсною масою боржника та розпорядження нею.

Доводиться, що витрати, які виникають у кредиторів унаслідок їхніх індивідуальних дій у процедурі банкрутства, не можуть покриватися за рахунок конкурсної маси. Такі витрати, зокрема на професійну правничу допомогу, повинні покриватися за власний рахунок кредиторів. Це стосується випадків, які мають місце в підготовчому та попередньому засіданнях суду, де доводиться власні грошові вимоги кредиторів. Виняток стосується судового збору. Цей підхід відповідає суті основоположного принципу конкурсного процесу – всеспільності. Тільки спільнота кредиторів чи арбітражний керуючий, а не індивідуальний кредитор, має право вимагати відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство.

Аргументується на підставі законодавчого досвіду Англії та Німеччини, що не індивідуальні, а колективні дії кредиторів можуть мати наслідком компенсацію з конкурсної маси всіх понесених від цих дій витрат. У протилежному випадку це може призвести до зловживання кредиторами своїми правами, порушення прав інших кредиторів, банкрутства боржника та нанесення збитків державі.

Звертається увага на наявні в Кодексі України з процедур банкрутства випадки, коли законодавець наділяє індивідуального кредитора правом діяти в інтересах конкурсної маси та спільноти кредиторів. Унаслідок реалізації такого права може мати місце відшкодування витрат на професійну правову допомогу за рахунок конкурсної маси.

Пропонуються зміни до чинного Кодексу України з процедур банкрутства щодо особливостей відшкодування витрат кредитора, зокрема на професійну правничу допомогу у процедурі банкрутства (неплатоспроможності).

Ключові слова: боржник, грошові вимоги, євроінтеграція, конкурс, кредитор, ринкові відносини, суд, ліквідаційна маса.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в Україні не обходиться без конкурсного процесу. Він допомагає юридичним і фізичним особам, які потрапили у фінансові труднощі, позбавитися боргів. Правова конструкція конкурсного процесу чи процедури банкрутства побудована в такий спосіб,

що коли в особі виникають перші ознаки неплатоспроможності, то вона може, а в деяких випадках зобов'язана ініціювати процедуру банкрутства (неплатоспроможності). Водночас, незважаючи на те, що Україна йде шляхом євроінтеграції, національний конкурсний процес дуже затратний і тривалий. На це впливає низка факторів, серед яких недосконалість законодавства про банкрутство та суперечлива судова практика. Щоби процедура банкрутства була привабливою для боржника та кредиторів, законодавцю необхідно не стільки скоротити витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність), скільки упорядкувати їх. Це дасть змогу заздалегідь спрогнозувати вартість судового процесу та допоможе кредиторам завчасно визначати економічну доцільність участі у процедурі банкрутства.

До витрат, які потребують упорядкування законодавцем, належать витрати на професійну правову допомогу, які мають місце у процедурі банкрутства (неплатоспроможності).

Проблеми банкрутства (неплатоспроможності) були в центрі уваги таких вітчизняних учених, як А. Бутирський, І. Бутирська, Л. Грабован, В. Дутка, Л. Николенко, Р. Поляков, В. Радзивілюк, та інших. Водночас проблеми відшкодування витрат на професійну правову допомогу у сфері банкрутства (неплатоспроможності) досліджувалися фрагментарно, що зумовлює необхідність проведення відповідного наукового дослідження із цієї проблематики.

Метою статті є розкриття суті, змісту судових витрат, зокрема витрат на професійну правову допомогу, пов'язаних зі справою про банкрутство (неплатоспроможність); проведення аналізу чинного національного та зарубіжного законодавства, судової практики Верховного Суду щодо відшкодування витрат на професійну правову допомогу та формування пропозицій щодо змін до Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КзПБ) [1].

Виклад основного матеріалу. Серед кондитерських виробів є відомий у всьому світі торт, який у Франції отримав назву Mille-feuille, що перекладається із французької як тисячолісник, тому що складається з декількох коржів листкового тіста, змащених вершковим кремом і присипаних зверху цукровою пудрою. Торт не повинен бути вологим і м'яким, а навпаки, мусить бути сухим і зберігати характерний хрускіт. Якщо ж він не хрустить, то вважається зіпсованим.

При розрізі такого торта видніється незліченна кількість пелюсточок, чим і пояснюється його назва.

Структура цього кондитерського виробу чимось нагадує класичний конкурсний процес, у правовій конструкції якого, немов пелюсточки в торті, містяться тисячі судових проваджень.

В основі конкурсного процесу діє принцип всеспільності, складовою якого є «*judicium universale*», тобто спільне судове провадження.

«*Judicium universale*» об'єднує цілий комплекс судових проваджень, завдяки яким рухається справа про банкрутство. Більш того, «*judicium universale*» притягує до себе приватні (окремі) провадження стосовно майна боржника, які мають місце в судах господарської чи іншої юрисдикції. Таке спільне провадження має головну мету – максимально можливе задоволення вимог кредиторів за рахунок майна боржника [2, с. 204].

Конструкція конкурсного провадження побудована в такий спосіб, щоби справа про банкрутство рухалася максимально швидко, як тільки це процесуально можливо. Для цього застосо-

вуються відповідні спеціальні процесуальні форми проваджень. Зокрема, у підготовчому засіданні суд вирішує чітко встановлені законодавцем задачі (встановлення наявності неплатоспроможності у боржника та грошових вимог ініціюючого кредитора, відкриття справи про банкрутство, призначення арбітражного керуючого тощо) в максимально стислі строки. Те ж саме відбувається в попередньому судовому засіданні (встановлення заявлених грошових вимог кредиторів) та підсумковому (введення наступних судових процедур або закриття справи). Сам правовий механізм, який задіяний у цих засіданнях, має максимально можливий спрощений характер. При цьому використання процесуального інструментарію, на відміну від позовного провадження, має обмежений або неповноцінний характер, оскільки тут не вирішується спір по суті. Зокрема, у процедурі банкрутства відсутні інститути зустрічного позову, відповідачів і третіх осіб тощо.

Іншими словами, механізм кожного етапу, чи проміжного провадження у процедурі банкрутства сконструйований у такий спосіб, щоб наскільки можливо оперативніше вирішувати поставлені законодавцем задачі та рухатися далі.

Бутирський А. А. та Ніколєнко Л. М. зазначають: «Банкрутство є механізмом із ширшим спектром заходів щодо погашення вимог кредиторів порівняно із виконавчим провадженням (можливість оскарження правочинів боржника, субсидіарна та солідарна відповідальність засновників і керівників боржника тощо), але і дорожчим (судовий збір, оплата винагороди та витрат арбітражного керуючого). Відтак, кредитори, обираючи шлях банкрутства, усвідомлюють необхідність понесення додаткових грошових витрат у справі про банкрутство для задоволення власних вимог» [3, с. 27–28].

Ураховуючи наведене, не випадково в конкурсному процесі також діє допоміжний до ключового принципу всеспільності принцип економічності. Суть його полягає в тому, що у процедурі банкрутства погашення грошових вимог відбувається з мінімально можливими витратами у справі [4, с. 15; 5, с. 209].

Це можна простежити в установленні законодавцем, на відміну від позовного провадження, фіксованої ставки судового збору за подання до суду заяви про відкриття справи про банкрутство чи заяви кредитора із грошовими вимогами до боржника незалежно від розміру грошових вимог (пп.пп. 1, 2 п. 2-1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» (далі – Закон про судовий збір)) [6].

Другим прикладом можна навести встановлення законодавцем винагороди арбітражному керуючому. Тут ставка теж фіксована та залежить від форми діяльності арбітражного керуючого: розпорядник майна, керуючий санацією чи ліквідатор. Така ситуація має місце у справі про неплатоспроможність фізичної особи (ч. 2 ст. 30 КзПБ).

Єдине провадження, де у процедурі банкрутства фіксована ставка судового збору поки не встановлена, це відокремлене позовне провадження. Там застосовується ставка судового збору в загальному порядку (пп. 3 п. 2-1 ч. 2 ст. 4 Закону про судовий збір).

Тобто ми бачимо, що законодавець чітко обмежує витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство. І це не випадково, адже відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 64 КзПБ такі витрати задовольняються в першу чергу, а у справах про неплатоспроможність фізичних осіб – позачергово (ч. 2 ст. 133 КзПБ).

На жаль, законодавець не розкриває складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство. Водночас вичерпний перелік витрат установлений у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Він дає нам змогу шляхом системного тлумачення знайти відповідь на це запитання. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 133 КзПБ до витрат, пов'язаних із провадженням у справі про неплатоспроможність, належать: витрати на оплату судового збору, сплату винагороди і відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних із виконанням ним своїх повноважень, оплату послуг спеціалістів для проведення оцінки майнових об'єктів, що підлягають продажу.

Те саме можна сказати щодо витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство юридичних осіб. Оскільки такі витрати задовольняються в першу чергу, їх склад повинен бути дуже обмеженим, як було сказано вище, щоб не обтяжувати конкурсну (ліквідаційну) масу. Тому такі витрати для юридичних осіб, на наш погляд, повинні бути такі ж, як і для фізичних осіб.

Однак тут виникає резонне запитання: а як же бути з витратами на професійну правничу допомогу?

Необхідність у професійній правовій допомозі у справах про банкрутство (неплатоспроможність) не викликає жодних сумнівів.

На відміну від конкурсного процесу економічно розвинутих країн Європи, де встановлена кримінальна відповідальність у сфері банкрутства (неспроможності), в Україні така відповідальність після 2012 року загалом стала адміністративною [7, с. 358].

Ця обставина тільки сприяє зловживанню боржниками своїми правами. Боржники в період власної неплатоспроможності роблять все необхідне, щоб вивести активи зі свого володіння; позбутися бухгалтерської документації; створити «дружніх кредиторів», щоб контролювати майбутню процедуру банкрутства (неплатоспроможності) тощо.

До того ж останніми роками законодавець увів, хоча й тимчасово, норми, які створюють конфлікт інтересів між ініціуючим кредитором, боржником (фізичною особою), з однієї сторони, та арбітражним керуючим, з другої.

Відповідно до п.п. 1-6, 2-1 Прикінцевих та перехідних положень КзПБ призначення арбітражного керуючого при відкритті провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) відбувається за кандидатурою, яку надав ініціуючий кредитор, боржник (фізична особа). Водночас для цих осіб не потрібно авансувати винагороду арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду. Для цього достатньо надати договір із майбутнім арбітражним керуючим, де має міститися зобов'язання про сплату винагороди. Нерідко такий кандидат раніше надавав правові послуги боржнику.

Ну, а що відбувається після призначення такого арбітражного керуючого – зрозуміло всім. «Договірний» арбітражний керуючий цілком та повністю працює на замовника. Унаслідок цього майже вся робота арбітражного керуючого підлягає перевірці з боку інших кредиторів. Винятково пошук майна, оспорювання правочинів «лягає на плечі» кредиторів. Ось тут без професійної правової допомоги кредиторам не обійтися.

Якщо виникає потреба в такій допомозі, то вона цілком природно повинна бути відшкодована.

КзПБ не містить норм, які передбачають відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. І, як зазначалося вище, вказані витрати не включаються до складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

Разом із тим Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) [8], навпаки, розв'язує цю проблему позитивно.

Згідно з п. 1 ч. 3 ст. 123 ГПК України витрати на професійну правничу допомогу належать до витрат, пов'язаних із розглядом справи. Ці витрати за результатами розгляду справи підлягають розподілу між сторонами (ч. 2 ст. 126 ГПК України).

Водночас норми ГПК України застосовуються у справах про банкрутство з урахуванням особливостей, передбачених КзПБ (ч. 1 ст. 2 КзПБ).

У зв'язку із цим знову виникає запитання: діють у справах про банкрутство положення ГПК України щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу чи ні? Якщо діють, то в яку чергу ці витрати задовольняються за рахунок конкурсної (ліквідаційної) маси?

Для цього звернемося до судової практики.

Як правильно підмітив суддя Дутка В. В., «... саме на господарські суди покладається роль здійснювати тлумачення права у випадках недостатньої урегульованості того чи іншого питання нормами права. Інститут судових витрат у справі про банкрутство яскраво тому підтвердження. Адаже за відсутності у КУЗПБ достатньої кількості положень про судові витрати у справі про банкрутство, судам доводиться у своїй практиці застосовувати норми ГПК України таким чином, щоб це не суперечило КУЗПБ та загальній спрямованості законодавства про банкрутство у цілому» [9, с. 64].

Верховний Суд у п.п. 110, 111 постанови від 22 жовтня 2020 року у справі № 904/4387/19 зазначив: «Системний аналіз норм статті 123 ГПК України, статті 64 КУЗПБ свідчить, що витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді, не є у розумінні статті 1 КУЗПБ зобов'язанням боржника перед кредитором, а є витратами, понесеними в процесі розгляду грошових вимог кредитора, які мають спеціальний порядок відшкодування, передбачений нормами ГПК України, та не можуть бути стягненими окремо від цього провадження. Тому такі витрати не відносяться до поточних вимог у справі та відносяться згідно із пунктом 1 частини першої статті 64 КУЗПБ до першої черги задоволення вимог кредиторів.

Витрати на надану професійну правничу допомогу у разі підтвердження обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості підлягають розподілу за результатами розгляду справи незалежно від того, чи їх вартість уже фактично сплачено стороною / третьою особою чи тільки має бути сплачено» [10].

У постанові від 23 вересня 2021 року у справі № 904/1907/15 Верховний Суд пішов далі в цьому питанні, але тепер стосовно справ про неплатоспроможність фізичних осіб. У п. 161 цієї постанови зазначено: «Витрати на професійну правничу допомогу за результатами розгляду вимоги про застосування наслідків недійсності договору, укладеного за результатами аукціону, не охоплюються реституційними наслідками, а належать до витрат, пов'язаних з провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність) в господарському суді, які мають загальний порядок розподілу та відшкодування, передбачений нормами ГПК України. Такі витрати не є поточними вимогами у справі про банкрутство (неплатоспроможність) та відносяться: 1) у справі про банкрутство – до вимог першої черги (частина перша статті 64 КУЗПБ); 2) у справі про неплатоспроможність – до витрат, що відшкодовуються в повному обсязі до задоволення вимог кредиторів (частина друга статті 133 КУЗПБ)» [11].

Якщо розглянути позицію Верховного Суду, то він, на наш погляд, занадто широко тлумачить ч. 1 ст. 64, ч. 2 ст. 133 КзПБ та поширює положення ГПК України щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу на справи про банкрутство (неплатоспроможність) без будь-яких особливостей, які мають місце в конкурсному процесі.

Скористаємося таким тлумаченням та змодельємо одну правову ситуацію, яка реально може мати місце в конкурсному процесі. Вона дасть нам змогу оцінити позицію вищої судової інстанції.

Зокрема, під час відкриття справи про банкрутство боржника – підприємства, яке займалося будівництвом житлових будинків, відповідно до ч. 1 ст. 45 КзПБ до суду із грошовими вимогами до боржника звернулися дві тисячі кредиторів. Одночасно вони заявили клопотання про відшкодування боржником витрат на професійну правничу допомогу на суму 20 000 грн кожний.

При розгляді вимог одного із кредиторів, який мав найбільший серед усіх кредиторів розмір грошових вимог, скажімо 1 000 000 грн, згідно з абз. 1 ч. 6 ст. 45 КзПБ свої заперечення на вимоги цього кредитора надали одна тисяча кредиторів. За результатами розгляду грошових вимог такого кредитора за участю всієї тисячі кредиторів суд частково визнав вимоги заявника, у сумі 500 000 гривень. Уся тисяча кредиторів заявили в суд клопотання про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу на суму 20 000 грн кожний. Суд, керуючись ч. 4 ст. 129 ГПК України, поклав ці витрати на обидві сторони, пропорційно розміру визнаних грошових вимог: на заявника та на тисячу кредиторів. У підсумку заявник повинен відшкодувати 10 000 000 грн у якості витрат на професійну правничу допомогу тисячі кредиторів.

Під час аналізу зазначеного прикладу виникають резонні запитання: як довго суд розглядатиме ці витрати на професійну правничу допомогу та якою буде доля боржника й заявника?

На наш погляд, розгляд вимог про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу – це вирішення спору по суті з дослідженням усіх доказів, які підтверджують факт і розмір цих витрат. Три тисячі заяв про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу – це, по суті, три тисячі повноцінних, індивідуальних спорів. А суддя розглядає справу про банкрутство одноособово та не може ці заяви передати для розгляду іншим суддям. Крім того, у судді у провадженні перебувають інші справи. Отже, суддя закінчить розглядати всі три тисячі заяв про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу у кращому випадку не раніше ніж через декілька років. А саму справу про банкрутство, напевно, розглядатиме не одне покоління суддів.

Що стосується боржника та заявника, то їхня доля незавидна. Мабуть, після такого процесу в них тільки один шлях – на банкрутство. Навряд чи інвестор сплачуватиме додатково до основного боргу кредиторів ще 40 млн грн адвокатських послуг та чекатиме роками закінчення таких процесів. Плюс витрати на охорону та обслуговування об'єктів будівництва. При цьому така цифра ще не остаточна та збільшуватиметься, як снігова куля. Попереду ще формування представницьких органів кредиторів, обговорення умов плану санації та підсумкове засідання суду. За цей час сума може подвоїтися та навіть потроїтися. І це ще не буде остаточна цифра додаткових витрат. Простіше буде визнати боржника банкрутом та за копійку

викупити незавершені об'єкти будівництва. І це все через неврівноважену проблему з відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

А що стосується заявника, то, напевно, він десятки разів буде скаржитися на долю за те, що вирішив заявити свої грошові вимоги до боржника.

Так що позицію Верховного Суду, на жаль, не можна назвати вдалою. Тут щось не так!

Із цього приводу дуже слушною є думка відомого науковця з питань банкрутства та судді П. Пригузи стосовно відшкодування судових витрат у справі про банкрутство: «У традиційному розумінні завдань конкурсного права кредитори використовують процедури банкрутства для захисту своїх прав. Вони приходять у справу, аби забрати своє, поділити залишки майна боржника, який не здатний виконати грошові зобов'язання. Практика судів відійшла від традиційних поглядів на право банкрутства й утворила фактично іншу парадигму розуміння його мети. Метою судової практики банкрутства стала ліквідація юрособи за кошти кредиторів, а не розподіл залишків майна банкрута. Майнові інтереси кредиторів стосовно задоволення грошових вимог відійшли на задній план» [12].

Подивимось на проблему з теоретичної точки зору, керуючись основами конкурсного процесу.

З моменту відкриття справи про банкрутство майно боржника стає спільною власністю кредиторів. Незважаючи на те, що управління спільним майном відбувається арбітражним керуючим (винятком становить процедура розпорядження майном), а нагляд і контроль за цим майном здійснює суд, право розпорядження спільним майном належить спільності кредиторів. Це проявляється в наданні згоди на вчинення значних правочинів, продаж істотних активів і правочини, щодо яких є заінтересованість; схвалення плану санації; погодження умов продажу майна тощо (ч.ч. 7, 8 ст. 44; ч. 8 ст. 50; ст. 52; ч. 1 ст. 75 КзПБ).

Основою конкурсу є задоволення вимог кредиторів за рахунок спільного майна в конкурентному порядку відповідно до пріоритету та привілейованості самих вимог. Отримання кредитором задоволення своїх вимог в обхід конкурсу має наслідком спростування цих дій у порядку ст. 42 КзПБ. Це в Україні. У Франції, Німеччині та Англії, як правило, таке діяння є кримінально караним [13; 14; 15].

Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу належить до елементів позовного провадження як результат реалізації принципу змагальності. У процедурі банкрутства (неплатоспроможності) цей принцип діє дуже обмежено, настільки, наскільки це відповідає суті конкурсного процесу. Наприклад, під час розгляду грошових вимог кредитора у процедурі банкрутства (неплатоспроможності) не можуть бути застосовані правові конструкції позовного провадження щодо: участі у процесі декількох позивачів чи відповідачів, третіх осіб; залучення співвідповідача чи заміна нена належного відповідача; подання зустрічного позову тощо (ст.ст. 47–50, 180 ГПК України).

Коли відкривається справа про банкрутство, до суду повинні звернутися всі кредитори, незалежно від того, мають вони судові рішення про стягнення коштів із боржника чи ні. Тобто кредитори зобов'язані законом, під страхом втрати грошового права, звертатися до суду. Водночас кредиторам, які мають судові рішення, не потрібно доводити факт наявності боргу з боку боржника. А ті кредитори, які не мають таких судових рішень, навпаки, повинні цей факт довести. У кредиторів із судовими

рішеннями до складу заявлених грошових вимог входять витрати на професійну правничу допомогу, які були відшкодовані в попередньому позовному провадженні. Тепер у справі про банкрутство вони будуть включені до реєстру кредиторів у четверту чергу.

У попередньому засіданні суду у справі про банкрутство (неплатоспроможність) має місце не вирішення спору по суті, а процес зі встановлення судом грошових вимог. При цьому основне завдання кредитора в цьому процесі полягає у доведенні наявності в нього грошових вимог до боржника на підставі письмових доказів (документального обґрунтування) [16, с. 47].

Процес зі встановлення грошових вимог для кредиторів, які мають судові рішення, не буде таким витратним на послуги адвоката, як для кредиторів, які не мають судових рішень щодо боргу боржника. Однак, якщо слідувати позиції Верховного Суду, то витрати на професійну правничу допомогу в попередньому засіданні суду, там, де розглядаються вимоги кредиторів, будуть погашатися в першу чергу. Тобто кредитори, які не мають судових рішень, за своїми вимогами будуть у кращому становищі, ніж кредитори, які їх мають. Це пояснюється тим, що всі витрати на професійну правничу допомогу з доведення спірних вимог у перших кредиторів будуть погашатися насамперед, а для тих, у кого ці вимоги безспірні, – у першу та четверту черги.

Нерідко спірні вимоги обтяжені ще й пропуском строку позовної давності чи правонаступництвом у грошовому зобов'язанні, що потребує додаткових витрат на професійну правничу допомогу для захисту прав кредитора.

Як наслідок, чим суперечливіші вимоги кредиторів, тим більший розмір витрат на професійну правничу допомогу, який, за позицією Верховного Суду, підлягає відшкодуванню в першу чергу, тобто за рахунок спільного майна всіх кредиторів.

Із наведеного аргументу можна дійти висновку, що навіть серед кредиторів, які заявили свої грошові вимоги, має місце нерівність щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Все це свідчить про те, що проблема щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу повинна розв'язуватися зовсім в іншій площині.

Перш за все потрібно відмежовувати витрати конкурсної маси та витрати індивідуального кредитора. Витрати конкурсної маси як спільного майна кредиторів – це за своєю суттю витрати на провадження у справі про банкрутство. Такі витрати виникають унаслідок дій органів конкурсного управління з управління конкурсною масою боржника та розпорядження нею.

До органів конкурсного управління належать: арбітражний керуючий, представницькі органи кредиторів (збори, комітет кредиторів).

Якщо має місце відшкодування арбітражним керуючим іншої сторони витрат на професійну правничу допомогу через невіддалений судовий процес із визнання правочину недійсним у відокремленому позовному провадженні, то вони якраз і будуть погашатися в першу чергу як витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство.

Витрати, які виникають у кредиторів унаслідок їхніх індивідуальних дій у процедурі банкрутства, не можуть покриватися за рахунок конкурсної маси. Такі витрати, у тому числі на професійну правничу допомогу, покриваються за власний рахунок кредиторів.

Це стосується випадків, які мають місце в підготовчому та попередньому засіданнях суду, де доводяться власні грошові вимоги кредиторів. Виняток стосується судового збору, сплаченого за подання заяви до суду, оскільки його сплата передбачена КЗпБ (ч. 2 ст. 34, ч. 3 ст. 45 КЗпБ).

Такий підхід відповідає суті основоположного принципу конкурсного процесу – всеспільності. Тільки спільнота кредиторів чи арбітражний керуючий, а не індивідуальний кредитор, має право вимагати відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство.

На підтвердження цього доводу необхідно звернутися до законодавства про неспроможність в Англії. Р. Поляков зазначає: «... в Англії у силу положень ч. (а) п. 14.5 Правил щодо неспроможності 2016 витрати на доведення боргу кредитором покладаються на самого кредитора, однак у той самий час витрати, які виникають через діяльність конкурсного керуючого при ліквідаційній процедурі чи банкрутстві, компенсуються із ліквідаційної маси (4. (b) та (c) згаданої норми). У такий спосіб англійський законодавець унеможливило необґрунтоване збільшення ліквідаційної маси» [17, с. 302].

Німеччина в цьому питанні пішла ще далі. Якщо кредитори оскаржили вимоги іншого кредитора без участі конкурсного керуючого та домоглися через суд зменшення спірних грошових вимог, то «... згідно із ч. 3 § 183 Статуту неспроможності вони мають право на компенсацію понесених ними процесуальних затрат, але лише у мірі тієї суми, в якій конкурсна маса отримала вигоду» [17, с. 310].

Наведені приклади чітко демонструють, що так працює конкурсний процес. Не індивідуальні, а колективні дії кредиторів можуть мати наслідком компенсацію з конкурсної маси всіх понесених від цих дій витрат.

У протилежному випадку це може призвести до зловживання кредиторами своїми правами, порушення прав інших кредиторів, банкрутства боржника та нанесення збитків державі.

Зокрема, кредитори під видом витрат на професійну правничу допомогу на кожному етапі провадження можуть неправомірно, з корисливою метою, включати також частину своїх вимог. І, як наслідок, до моменту розрахунків у справі основний борг фактично може трансформуватися із четвертої черги в першу. При цьому до оплати вимог держави, які знаходяться у другій і третій чергах та за які не передбачені витрати на професійну правничу допомогу, може взагалі «не дійти».

На необхідність запровадження зарубіжного досвіду в цьому аспекті звертає увагу науковець Машков К. Є.: «Подальші пошуки у напрямку відшкодування витрат на професійну правничу допомогу мають сконцентруватися на впровадженні міжнародних стандартів в українську практику та бути надалі інтегрованими у вітчизняне законодавство. Відповідно значна увага має бути приділена міжнародній практиці відшкодування витрат на професійну правничу допомогу» [18, с. 12].

А бувають випадки, коли все-таки покриваються витрати кредитора за рахунок конкурсної маси, у тому числі як витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство?

Безумовно. Це насамперед випадки, коли законодавець наділяє індивідуальних кредиторів правом діяти в інтересах конкурсної маси та спільноти кредиторів.

Наприклад, це ініціювання визнання правочину недійсним у порядку ст. 42 КЗпБ у відокремленому позовному провадженні.

Окремо необхідно зауважити щодо погашення відшкодованих витрат на професійну правову допомогу у відокремленому позовному провадженні. У цьому провадженні діють норми ГПК України, з деякими особливостями, які загалом стосуються підсудності справ. З огляду на це за результатами розгляду таких справ відшкодовуються витрати на професійну правову допомогу. Але подальше їх погашення у справі про банкрутство відбувається з урахуванням складу таких вимог. Якщо це поточні вимоги, то позачергово – до визнання боржника банкрутом. А надалі ці вимоги набувають статусу конкурсних і повинні заявлятися у справу про банкрутство в порядку ч.ч. 3–5 ст. 59 КзПБ. Погашення конкурсних вимог, у тому числі із зазначеними витратами, відбувається в загальному порядку відповідно до ст. 64 КзПБ. Якщо вимоги виникли в ліквідаційній процедурі, зокрема внаслідок діяльності ліквідатора, пов'язаної з охороною, збереженням, обслуговуванням, витребуванням чи відчуженням ліквідаційної маси, то вони погашаються разом із витратами на професійну правову допомогу в першу чергу відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 64 КзПБ як витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство. Тобто зазначені витрати стосуються всієї конкурсної (ліквідаційної) маси.

І якщо кредитор у випадку, коли ліквідатор не діє, сам ініціює процес щодо витребування майна або оскарження грошових вимог іншого кредитора, то, відповідно, він діє від імені спільноти кредиторів та в інтересах конкурсної маси. Тому у випадку незадовільних результатів розгляду спору у відокремленому позовному провадженні такий кредитор може розраховувати на відшкодування витрат на професійну правову допомогу за рахунок конкурсної маси.

У першу чергу покриваються також витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводиться за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів (п. 1 ч. 1 ст. 64 КзПБ).

А якщо індивідуальний кредитор оскаржує дії арбітражного керуючого, то у випадку встановлення судом неправомірності таких дій, за який рахунок покриваються витрати кредитору?

У цьому випадку відповідальним виступає арбітражний керуючий, а не конкурсна маса.

Він особисто несе відповідальність за свої неправомірні дії як суб'єкт адміністративного права.

Отже, вбачається розумним додати до ч. 8 ст. 39, ч. 3 ст. 47 КзПБ абзац такого змісту:

«Витрати кредитора, зокрема, на професійну правничу допомогу із доведення заявлених грошових вимог покладаються на цього кредитора.»

Необхідно також до ч. 4 ст. 64 КзПБ додати абзац такого змісту:

«Витрати кредитора на професійну правничу допомогу підлягають відшкодуванню за рахунок ліквідаційної маси як витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство, лише у випадку, коли такий кредитор діє в інтересах спільноти кредиторів і ліквідаційної маси. Розмір відшкодування таких вимог не може перевищувати розміру вигоди ліквідаційної маси від процесуальних дій кредитора.»

Застосовуючи прийом кільцевої композиції, повернемося до наведеного на початку метафоричного порівняння торта Mille-feuille із класичним, «хрустким» конкурсним процесом. Аналогом французького торта в Україні є торт «Наполеон». Незважаючи на зовнішню схожість зі своїм французьким родичем,

український торт зовсім протилежний за суттю. Його коржі змащені не вершковим, а заварним кремом. Цей кондитерський виріб взагалі позбавлений хрусту, оскільки став вологим і м'яким. Як сучасна національна процедура банкрутства.

Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків.

1. Наголошено, що конструкція конкурсного провадження побудована в такий спосіб, щоби справа про банкрутство рухалася максимально швидко, як тільки це процесуально можливо. Для цього застосовуються відповідні спеціальні процесуальні форми проваджень.

2. Звернено увагу, що, на відміну від справ про неплатоспроможність фізичних осіб, законодавець не розкриває складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство юридичних осіб. Такі витрати для юридичних осіб повинні бути подібні до витрат фізичних осіб. Склад витрат має бути дуже обмеженим, щоб не обтяжувати конкурсну (ліквідаційну) масу.

3. Наголошено, що КзПБ не містить норм, які передбачають відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Такі витрати не включаються до складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

4. Доведено, що позиція Верховного Суду щодо «механічного» поширення положень ГПК України стосовно відшкодування витрат на професійну правничу допомогу на справи про банкрутство (неплатоспроможність) не враховує особливостей, які мають місце в конкурсному процесі.

5. Аргументовано, що розгляд вимог про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу – це вирішення спору по суті з дослідженням усіх доказів, які підтверджують факт і розмір цих витрат. Нерозв'язання проблеми з відшкодування витрат на професійну правничу допомогу може призвести до втрати кредиторами майнових інтересів до справ про банкрутство (неплатоспроможність).

6. Звернено увагу, що відшкодування витрат на професійну правничу допомогу належить до елементів позовного провадження як результат реалізації принципу змагальності. У процедурі банкрутства (неплатоспроможності) цей принцип діє дуже обмежено, настільки, наскільки це відповідає суті конкурсного процесу.

7. Обґрунтовано необхідність відмежування витрат конкурсної маси від витрат індивідуального кредитора. Витрати конкурсної маси як спільного майна кредиторів – це за своєю суттю витрати на провадження у справі про банкрутство. Такі витрати виникають унаслідок дій органів конкурсного управління з управління конкурсною масою боржника та розпорядження нею.

8. Доведено, що витрати, які виникають у кредиторів унаслідок їхніх індивідуальних дій у процедурі банкрутства, не можуть покриватися за рахунок конкурсної маси. Такі витрати, зокрема на професійну правничу допомогу, повинні покриватися за власний рахунок кредиторів. Це стосується випадків, які мають місце в підготовчому та попередньому засіданнях суду, де доводяться власні грошові вимоги кредиторів. Виняток стосується судового збору. Цей підхід відповідає суті основоположного принципу конкурсного процесу – всеспільності. Тільки спільнота кредиторів чи арбітражний керуючий, а не індивідуальний кредитор, має право вимагати відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство.

9. Аргументовано на підставі законодавчого досвіду Англії та Німеччини, що не індивідуальні, а колективні дії кредиторів можуть мати наслідком компенсацію з конкурсної маси всіх понесених від цих дій витрат. У протилежному випадку це може призвести до зловживання кредиторами своїми правами, порушення прав інших кредиторів, банкрутства боржника та нанесення збитків державі.

10. Звернено увагу на наявні в КзПБ випадки, коли законодавець наділяє індивідуального кредитора правом діяти в інтересах конкурсної маси та спільноти кредиторів. Унаслідок реалізації такого права може мати місце відшкодування витрат на професійну правову допомогу за рахунок конкурсної маси.

11. Запропоновані зміни до чинного КзПБ щодо особливостей відшкодування витрат кредитора, зокрема, на професійну правничу допомогу у процедурі банкрутства (неплатоспроможності).

Література:

1. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
2. Поляков Р. Б. Принцип всеспільності як основоположний (базисний) принцип відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 202–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/47>
3. Бутирський А. А., Ніколенко Л. М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні та практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 25–32. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1369/Butyrskiy_Nikolenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Поляков Б. М., Радзивілюк В. В. Принципи інституту неплатоспроможності фізичних осіб. *Право України*. 2022. № 7. С. 11–22.
5. Поляков Р. Б. Принцип всеспільності як основоположний (базисний) принцип відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 202–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/47>
6. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>
7. Поляков Р. Б., Поляков Б. М. Зворотна сторона процедури банкрутства (неплатоспроможності) в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 10. С. 357–363. URL: http://lsej.org.ua/10_2025/82.pdf
8. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/stru#Stru>
9. Дутка В. В. Судові витрати у справі про банкрутство. *Правові новели*. 2024. № 22. С. 62–67. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/22_2024/10.pdf
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22 жовтня 2020 р. у справі № 904/4387/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92556229>
11. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 23 вересня 2021 р. у справі № 904/1907/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519204>
12. Пригуза П. Нова парадигма винагороди арбітражного керуючого при банкрутстві. *Закон і бізнес*. 2020. № 1465–1466. URL: <https://ks.arbitr.gov.ua/sud5024/pres-centr/publications/927982>
13. Поляков Р. Б. Кримінальна відповідальність у сфері неспроможності (банкрутства) в Англії. *Право і суспільство*. 2025. № 3. С. 615–628. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/86.pdf
14. Поляков Р. Б. Кримінальна відповідальність у сфері неспроможності в Німеччині. *Правові новели*. № 25/2025, С. 399–409. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/25_2025/53.pdf
15. Поляков Р. Б., Поляков Б. М. Особливості відповідальності у сфері неспроможності у Франції. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 2. С. 276–285. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/4_2025/part_2/41.pdf
16. Поляков Р. Б. Попереднє засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Держава та регіони*. 2023. № 2. С. 44–54. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2023/7.pdf
17. Поляков Р. Б. Порівняльно-правовий аналіз процедури банкрутства (неспроможності) в Україні, Англії, Німеччині та Франції : моногр. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2024. 568 с.
18. Машков К. Є. Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу: аналіз судової практики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 2. С. 8–13. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2024/4.pdf

Polyakov B. Mille-feuille, or Reimbursement of expenses for professional legal assistance in bankruptcy proceedings

Summary. The development of market relations in Ukraine cannot do without bankruptcy proceedings. In order to make bankruptcy proceedings attractive to debtors and creditors, legislators need not so much to reduce the costs associated with bankruptcy (insolvency) proceedings as to streamline them. Such costs that need to be streamlined by the legislator include the costs of professional legal assistance incurred in bankruptcy (insolvency) proceedings.

The purpose of this article is to reveal the essence and content of court costs, including costs of professional legal assistance, associated with bankruptcy (insolvency) proceedings and to formulate proposals for amendments to the Bankruptcy Code of Ukraine on these issues.

The article emphasises that the structure of bankruptcy proceedings is designed in such a way that bankruptcy cases proceed as quickly as procedurally possible. To this end, appropriate special procedural forms of proceedings are applied.

It should be noted that, unlike cases of insolvency of individuals, the legislator does not disclose the composition of costs associated with bankruptcy proceedings for legal entities. Such costs for legal entities should be similar to those for individuals. The composition of costs should be very limited so as not to burden the bankruptcy (liquidation) estate.

It should be noted that the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures does not contain provisions providing for reimbursement of professional legal assistance costs. Such costs are not included in the costs associated with bankruptcy (insolvency) proceedings.

It is argued that the position of the Supreme Court regarding the "mechanical" application of the provisions of the Commercial Procedure Code of Ukraine regarding reimbursement of professional legal assistance costs in bankruptcy (insolvency) cases does not take into account the specific features of the bankruptcy process.

It is argued that the consideration of claims for reimbursement of professional legal assistance costs is, in essence, a resolution of the dispute on its merits with an examination of all evidence confirming the fact and amount of these costs. Failure to resolve the issue of reimbursement of professional legal assistance costs may result in creditors losing their property interests in bankruptcy (insolvency) cases.

The article draws attention to the fact that reimbursement of professional legal assistance costs is one of the elements of civil proceedings as a result of the implementation of the adversarial principle. In bankruptcy (insolvency) proceedings, this principle is applied very limitedly, to the extent

that it corresponds to the essence of the bankruptcy process. The necessity of separating the costs of the bankruptcy estate from the costs of individual creditors is justified. The costs of the bankruptcy estate as the joint property of creditors are, in essence, the costs of bankruptcy proceedings. Such costs arise as a result of the actions of the bankruptcy administration bodies in managing and disposing of the debtor's bankruptcy estate.

It is argued that the costs incurred by creditors as a result of their individual actions in bankruptcy proceedings cannot be covered by the bankruptcy estate. Such expenses, including those for professional legal assistance, must be covered by the creditors themselves. This applies to cases that take place in the preparatory and preliminary court hearings, where the creditors' own monetary claims are proven. The exception applies to court fees. This approach is consistent with the fundamental principle of the bankruptcy process – universality. Only the community of creditors or the insolvency administrator, and not an individual creditor, has the right to claim reimbursement of expenses related to bankruptcy proceedings.

It is argued, based on the legislative experience of England and Germany, that it is not individual but collective actions of creditors that may result in compensation from the bankruptcy estate for all costs incurred as a result of these actions. Otherwise, this may lead to abuse of creditors' rights, violation of the rights of other creditors, bankruptcy of the debtor and damage to the state.

Attention is drawn to the cases existing in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures where the legislator grants an individual creditor the right to act in the interests of the bankruptcy estate and the community of creditors. As a result of the exercise of such a right, the costs of professional legal assistance may be reimbursed from the bankruptcy estate.

Amendments are proposed to the current Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures regarding the specifics of reimbursement of creditor costs, including professional legal assistance in bankruptcy (insolvency) proceedings.

Key words: debtor, monetary claims, European integration, competition, creditor, market relations, court, liquidation estate.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 19.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026